

GÉCZI János

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola
Szeged, Magyarország
janos.gecz@gmail.com

AZ ELSŐ ISMERT RÓZSÁK

The first known rose

Prve poznate ruže

A civilizációs növények közé tartozó rózsa a hellenizmus idején terjed el a mediterráneumban, s ennek következtében válik az antikvitásban, majd mind a muszlim, mind a keresztény világban az ember kultúrájába bevont élőlényé. Az a négy vadrózsafaj, amelynek kertészeti változatai iránt érdeklődik az ember, három módon hasznosítottak: táplálékforrás, orvosi-higiéniai alapanyag és kultikus-szagrális események kelléke. A tanulmány azt a kezdeti időt tekinti át, amelyben a rózsa Kis-Ázsiából átkerül a görögorség benépesítette térségbe. *Kulcsszavak:* civilizációs élőlények, rózsa (*Rosa sp.*), Gilgames, Szapphó

Sokat tudunk a korai mediterrán kultúrák növényhasználatáról: hogy mivel táplálkoztak, hogyan használták a növényeket a gyógyászatban, a tisztálkodásban. Bőséges ismereteink vannak a növénytermesztéséről és a kertépítéséről, valamint az élőlények kultikus szerepéről is. Arra azonban nincs bizonyíték, hogy a rózsák az idősámításunk előtti VII. és II. évezred között különös jelentőséggel bírtak volna az emberek életében. Igaz, egyes értelmezések szerint a ninivei ékirásos táblák feljegyzései között szó esik már a rózsákról; de például az egyiptomi forrásokban az Újbirodalom fennállásának végéig, vagyis az i. e. XI. századig nemigen említik őket.

Nyugat-Ázsia és Egyiptom népeinek birodalmaiban ugyanakkor kialakult egy újszerű, a hétköznapok számára keretet adó élet- és gondolkodásmód, amely a növényzettel kapcsolatos mítoszokban is megnyilvánult. Ez az élet- és gondolkodásmód az évi ritmus szerint szerveződő hétköznapi élet számá-

ra adott új keretet, és a technológiával párosulva lehetővé tette a növények alkalmazását is. Az azonos mentális, illetve a hasonló gazdasági és társadalmi viszonyok miatt a korai mediterrán civilizációk írott emlékeiben, mítoszaiban azonosságok és párhuzamosságok találhatók, ami a növényekkel kapcsolatos feljegyzéseikre is igaz.

Akadnak, akik az altaji csud sírok 7000 éves mellékleteiként fellelt ezüstérmeken kinyílt rózsavirágot vélnek felfedezni. A forrásokat alaposan tanulmányozó történészek többsége szerint azonban a rózsa a mezopotámiai területeken, az akkádok jóvoltából került az emberi kultúrába. E térség hagyománya szerint a rózsa a Torosz-, más néven Taurosz-hegységéből származik.

A hegyvonulat az Eurázsiai-hegységrendszer tagja – nyugat–keleti irányban terül el, mintegy 600 kilométer hosszúságban, Törökország földközi-tengeri, illetve anatóliai térségében. A sumerek által hátrahagyott írások szerint a rózsa a hegységbe vezetett uralkodói hadjárat szerzeményei között jelent meg először. I. Szargon, azaz I. Sarrukín, aki az i. e. 24. században alapította az Akkád Birodalmat, legendás figura. Az uralkodó életéről, a birodalom érdekében végzett cselekedeteiről nagyon keveset tudunk, ám a sumer és akkád szövegek másfél évezreddel később is szólnak róla. Az Újasszír Birodalomban, majd annak bukása után minden elkövetkező helyi birodalomban megemlékeztek a férfi dinasztijáról és a sikereiről. Egy óbabiloni korú krónika szerint I. Sarrukín mintegy 5400 vitézével eljutott a cédruserdőig és a nemesfémhegyekig – ez a megjegyzés arra utal, hogy hadjárait a gazdasági előnyök megszerzése vezette. Az egyik ilyen során jutott hozzá a rózsákhoz, amelyeket aztán áttelepített uralkodása helyszínére. Az új növény aztán a kereskedelmi cserék révén vált ismertté a térségben.

I. Sarrukín templomot épített Istár számára: ő egy mitológiai istenházaspár nőalakja volt, akit a későbbiek során a görögök Aphroditéval vetettek egybe. Érthető is, ha az illatos rózsát az Akkád Birodalomban is a kultuszához illeszthetőnek találták. E növény kultúrába kerülését így szakrális okokkal magyarázzuk. A mezopotámiai térség apróbb és nagyobb államaiban ezt követően terjedt el a virág használata – ez a sokkultúrájú közeg magyarázza azt, hogy végül a krétai kultúrába éppúgy eljutott, mint a zsidókéba.

Az ékírásos agyagtáblákon felsorolt növények listájából azt is megtudhatjuk, mely növényekből készültek a sumer–akkád kultúrák kultuszaihoz használatos füstölőanyagok, illatszerek és áldozati koszorúk. A leggyakrabban felhasznált alapanyagok között találjuk a ciprust, a szantált, a tamariszkuszt, a datolyát, a céklát, a mustárt; és egyes kutatók szerint ott volt köztük a rózsa és a szeder is. A rózsa a *Gilgames*-eposzban egyetlen szöveghelyen tűnik fel. Itt azonban

érdekes módon nem a virágát említik, hanem szűrős képletét: „Mint a tüske a sövényen, vagy mint a tövis a rózsaszáron...” (*Gilgames*, Komoróczy 1986, 34.)

Ez az idézet abban a történetben található, amelyben *Gilgames* az örök élet nyílveszőhegy formájú fűvéért a tengerbe készül alászállni. Az útjához tanácsot kap egy isten feleségétől, Ut-napistimtől, aki számba veszi a várható megpróbáltatásokat. Jóslata szerint olyan erős ujjakkal kell leszakítani az örök élet fűvét, mintha a sövényről a tüskét, avagy rózsaszárlról a rózsza virágát tépnénk le. Kétségtelen, hogy itt két különböző növényről esik szó: egy tüskésről, amelyet szederként azonosítottak a nyelvészek, valamint egy tövises cserjéről, amely maga a rózsza lenne.

Mindezek ellenére sokan kétségesnek találják, hogy a rózsza szó valóban előfordul-e az agyagtáblák szövegeiben. A mítoszokat, történeteket elbeszélő agyagtáblákkal együtt olyanokat is találtak, amelyek adminisztratív információkat, katalógusokat, szótárakat, illetve növénylistákat tartalmaztak, és számos, az orvosi tevékenységekkel kapcsolatos szöveget is ismerünk. A *Gilgames*-eposz tizenkét táblából álló, sumerből fordított újasszír változatát Ninivében lelték meg – bár az időszámításunk előtti kétezres évek irodalmát jellemzi, csak az i. e. 8–7. században terjedt el. Az i. e. 674-ben lezajlott könyvtárdúlás következtében számos sérült anyaggal együtt növényi és orvosi feljegyzések tömege is előkerült – ezt az anyagot manapság Assurbanipál könyvtáráként azonosítják.

Több kutató szerint az orvosi és gyógyszerészeti ékirásos szövegekben a *kasu* szó fedi a rózsát. A teljes asszír orvosi anyag hatszáz tábláján összesen száznyolcvanegy alkalommal szerepel ez a szó, ugyanakkor akadnak, akik a *kasut* mustárnak, céklának, illetve herefojtó arának fordították. Egyesek ugyanakkor úgy vélik, az *amurdimmu* szó nem szedernek, hanem vadrózsának értendő. Ezt látszik alátámasztani, hogy a *Gilgames*nek akad olyan része, amely a tövises cserjét a szederre nem jellemző illatossággal jellemzi. A nyelvészek kapcsolatot találtak az *amurdimmu* és az arab *ward* (rózsza) szavak között, de azt is feltételezik, hogy az *amurdimmu* jellemzői között az ehető gyümölcs-termés is ott volt.

Megannyi feltételezés és homály. A kis-ázsiai forrásokhoz képest már meggyőzőbb az a rózsaidézés, amely Krétáról, a knósszoszi palotából származik. Ráadásul az onnan származó lelet képen ábrázolja a virágot. Időszámításunk előtt 2000 körül kezdődött annak a telepnek az építése, amelyben aztán mintegy százezer lakó élt. A város és a központjában lévő palota i. e. 1700 körül megsérült egy földrengésben, de újjáépítették. A minószi civilizáció végső hanyatlása majd csak 1450-ben kezdődik el, részben természeti katasztrófák, részben a kontinens felől érkező mükénéiek jóvoltából.

Kréta szigetének palotái közül Knósszosz volt a legjelentősebb – egyidejűleg volt szakrális központ és királyi rezidencia. Az építmény legértékesebb helyiségeinek falait színes domborművek és naturalisztikus falfestmények díszítették. A freskókat gazdagon benépesítették különféle élőlények, állatok és növények ábrázolásai, amelyekről azt is leolvashatjuk, hogyan tekintettek rájuk, hogyan használták őket a város lakói. A termékenységkultuszokhoz kapcsolódott a bika-kultusz, valamint a kígyó-anyaistennő kultusza. Emellett az is kiderül ezekből a festményekből, hogyan kerültek a helyi kultúrába a növények: a fűszernövények, a lilium, a nárcisz, a krókusz, a zsálya, a bükköny stb. A palotában és környékén talált freskótöredékek közül az egyik különösen érdekes számunkra, hiszen nem másról, mint a rózsáról referál.

Az úgynevezett *Kék madaras freskón*, amint azt a címe is sejteti, kék színű madarat látunk, valami galambfélét. Ül a talajon, körülötte, a sziklakövek között virágzó vadrózsák és más növények. Mivel a freskó erősen töredékes, és a restaurálása sem a mai elvek szerint történt, a rózsák mellett látható növények pontos azonosítása vitatott. A galambtól jobbra hosszú szárra fűzött, kettős levélkéjű növénykéék hajladoznak; ezek talán zsályák lehetnek, de akadnak, akik bükkönyként látják, míg a galamb és a vadrózsa között elhelyezkedő, csoportosan növekvő virágokat krókusznak, illetve tengerparti amarillisznek. A felsorolt növényfélések mind a mediterráneumra, illetve a mérsékelt éghajlati öv területére jellemző honos fajok – azt gondolhatnánk hát, hogy minden gond nélkül szerepelhetnek ugyanazon a képen. A probléma az, hogy a sáfránynak, a tengerparti amarillisznak, a zsályának és bükkönynek, illetve a rózsának nem azonos a virágzási időszakuk. A zsálya és bükköny, továbbá a rózsza nyílása május–júniusban valóban átfedi egymást – a hagymákból virágot hozó sáfrány, illetve amarillisz azonban a mediterráneum januári–februári időszakában virít, vagyis egyikük sem tekinthető tipikus nyárelőinek. Mindebből kiderül, hogy az ábrázolt természeti kép nem valóságos növényegyüttest mutat be.

Az élőhelyek különbözősége és a virágzási időpont eltérése miatt indoklásra szorul tehát, hogyan lehetséges, hogy a három növényfajt egyetlen képen ábrázolják. Ez a naturalizmustól való eltérés szükségszerűen a növények olyan kulturális használatára utal, amelyben az ábrázolt, más-más időben virágzó növényeknek nagyjából azonos szerep jut. Hiszen az ilyen képek a korabeli ember beavatását szolgálták: a freskók a palotába érkező, az uralkodói házat meglátogató alattvalók számára viselkedésbeli utasításokat jelenítettek meg. Az öt faltöredékké szétesett freskón tehát nemcsak dekoratív virágok szerepeltek, hanem hasznot ígérő növények: közös ábrázolásukat a közös funkció indokolhatta. Ideális kertként érdemes tehát erre a képre tekintenünk, olyanra, amelyet a valóságban sosem lehetne létrehozni.

És mi a helyzet magával a rózsza képével? Vajon idealizált-e ez a rózszaábrázolás? Mélyvörös virágot látunk, amely fehér háttér előtt, kövek közül tekerreg alá. A virágai sárgásak és némileg pettyezettek. De az európai fajok között nem fordult elő sárga szíromvirágú vadrózsza. Ráadásul a freskón ábrázolt rózsák további sajátossága az is, hogy látható közöttük olyan virág, amelyet a szokványos öt helyett hat szírommal ábrázolnak, a lomblevelek levélkéi pedig hármas csoportokban állnak, és hasonlítanak a szamáca leveléhez. C. C. Hurst angol botanikus e botanikai sajátosságok alapján a rózsában ráismer egy Abesszíniában, Kis-Ázsiában és Egyiptomban elterjedt sárga virágú fajra, a *Rosa sanctára*. Igaz, e rózsafaj jelenlétéről sem abesszin, sem egyiptomi forrással nem rendelkezünk – kizárólag a kis-ázsiai, azon belül is az Eufrátesz környéki civilizációkból, illetve az ezekkel a civilizációkkal kapcsolatban levő társadalmaktól értesülhetünk róla. Akad, aki azt állítja, hogy a restauratori gondatlanság miatt ilyen fakó színű ez a növény. Szerintük az ábrázolás inkább a *Rosa gallica* jellemzőivel rendelkezik. De olyan botanikus is van, aki a rózsában *Rosa caninát* lát, avagy *Rosa persicát*.

A mai napig vitatott tehát, hogy a legrégebb ismert rózsakép melyik rózsafajt is ábrázolja. Egyetlenegy dolgot azonban így is minden kétséget kizáróan tudunk: magát a rózsát ismerték a minószi kultúrában, és az emberek életében betöltött szerepe is jelentősebb lehetett, mint a legtöbb, Krétán előforduló növényé.

Erre a szerepre a palota építménye kínál magyarázatot. Az uralkodói lakosztály szellőzését és hűtését a világítóudvarok és a zárható válaszfalak közti légáramlatok szabályozásával oldották meg. A résekben, csövekben, csatornában járó levegőt illóolaj-tartalmú növényekkel illatosították. Mindez azt is jelenti, hogy a krétaiak a kis-ázsiai népekhez hasonlóan tudták, hogy az illóolajok párologása hűsíti a bőrt; ezért az erőteljes illatú növényeket, növényi részeket egészen egyszerűen frissítőként használták.

De mikor is kezd az ember *beszélni* a rózsáról? Az első, a növényt megnevező európai írásos emlékek nagyjából abból az időszakból származnak, amikor a knósszoszi freskók megrongálódtak. Az i. e. 16. század elején Kréta ellen indított zsákmányszerző hadjáratok nyomán, illetve a fejlett hajózás jóvoltából idővel kiegyensúlyozott kereskedelem alakult ki a térségben élő népesek között. A szárazföldi kultúrában megjelentek a krétai elemek, és velük együtt a keletebbre fekvő területek népességének kulturális hatásai is. Mígnem a 16. századra, a szantorini vulkánkitörés után – vagyis a minószi civilizáció hanyatlásával – a görög Mükéné vált az Égei-medence leghatalmasabb államává. A mükénéi telepek nyugaton, Itáliában vagy keleten és délen, Kis-Ázsia partvi-

dékén, Rodoszon, Cipruson, Szíriában, Egyiptomban intenzív áruforgalomról tanúskodnak, ezen belül pedig a belterjes peloponnészoszi olívaolajfa-termesztésre valló, impozáns mértékű olajkereskedelemlről is. A görög szárazföldön található мүкénéi, түroszi, пүлосzi paloták precíz adminisztrációja szervezett városállamokra, szabályozott gazdasági rendszerre utal, amely továbbra is tartalmazta a szigetvilág kultúrájának elemeit.

A régészeti kutatások alapján az i. e. 13. századra ennek a gazdag kultúrának a gazdasági és adminisztratív központja Pүлосz városállama volt. A települést azonban, mivel a мүкénéi vagy akár a түrinszi várakkal ellentétben nem övezte várfal, az i. e. 12. században a дór törzsek könnyedén elpusztították. A város soha többé nem épült fel újra – és az *Odüsszeia* írásba foglalásának idejére híres királyaik, Péleusz és fia, Nesztór palotájának pontos helye is feledésbe merült. Az 1952-ben megkezdődött пүлосzi ásatások során azonban a régészek különösen érdekes leletekre bukkantak.

A tűz által elemésztett palota udvarából nyíló bejárat, a *propylaia* bal oldalán, amelyet az adófelügyelő hivatalának is neveznek, mintegy ezer darab lineáris B írású táblát tártak fel. Ezekre a táblákra a мүкénéi kultúra szótagírásával adónyilvántartást és egyéb számításokat jegyeztek le: ezek többek között az olívaolaj előállításáról, az értékes árucikk mennyiségéről, az ügyvitelről és a kereskedelemről kínálnak részletes adatokat. A szótöveket tartalmazó jelek elemzése alapján többféle és különböző minőségű olajról jutottunk adatokhoz, köztük olyanokról, amelyek alapján kijelenthető, hogy némely olajfajtát kenet, illetve parfüm készítéséhez is használtak. A пүлосzi olajtáblácskák tanúsága szerint tehát a kontinensen a középső hellenikus kor kezdetétől már biztosan ismerték a rózsaillesítű olajos folyadékot. Ezek a források, amelyek az olaj testre kenéséről szólnak, a rózsának egy második funkciójára is rámutatnak: illatanyagának nemcsak az épületek levegőhűtésében jutott szerep, hanem az egyén életében is. De hogyan és miért?

Három különböző illatanyagú olajról tudunk: az egyik ciprus-, a másik zsálya-, a harmadik pedig rózsaillesítű volt. A b. FR 1204 felajánlási illatosított olajtábla szövege: „Triszhéróznak 1/2 l rózsaillesítű olaj” (Frisk 1966, 661).

E mennyiség alapján feltételezik, hogy a korban ezt a folyadékot kultikus célokra használták. Azt nem tudjuk biztosan, hogy éppen melyik isten vagy istenek tiszteletében alkalmazták: a мүкénéi vallás istencsaládjának csupán néhány tagja azonosított, például Zeusz, Hermész, Dionүszosz, Héra, Artemisz és Athéné. A szakértők mindenesetre úgy vélik, hogy az illatosított olajok ugyanolyan szerepet töltenek be a korabeli görögök életében, mint

amelyről Homérosz i. e. 8. századi *Íliásza* árulkodik nekünk. A XXIII. énekben Akhilleusz kutyák martalékául szánja a legyőzött Hektór holttestét, ám azt Aphrodité istennő féltőn őrzi:

*...de egy kutya sem tépett a tetembe:
Aphrodité, Zeusz lánya vigyázott éj s napon által,
hogy ne egyék meg ebek: megkenete az ambrosziás jó
rózsaolajjal, hogy testét ne sebezze a vágta...*

(Homérosz 1972, 23, 183–186. Ford. Devecseri G.)

Ezt követően, amikor Akhilleusz megrendülten átadta Priamosz trójai királynak fia meggyalázott, porban bemocskolt holttestét: „Megmosták s megkenve a lányok olajjal a testét, inget is adtak rá, köribe meg drága palástot, majd maga hős Akhilleusz fölemelte s a gyászkeresztre tette...” (Homérosz 1972, 24, 587–590).

A tetemet kétségkívül higiéniai okokból kenik meg rózsaoilajjal. A test romlását okozó folyamatokat próbálják így késleltetni ugyanazzal a technikával, amellyel az élelmiszereket igyekeznek fűszerszámokkal tartósítani, de ugyanígy hűtik illóolaj tartalmú növényekkel az építményeket, sőt az emberi testet is.

A forrás szerint tehát a rózsza, illetve kivonata, a rózsaoilaj szerephez jut a kegyeleti, temetési eljárásban – hasonló szerepben látjuk majd a rózsás olajat a hellenizmus után született, Adónisz halálára címzett bukolikus versben is. Érdekes ugyanakkor felfigyelni arra, hogy ezzel egy időben Aphroditéval, a termékenység, a szerelem istennőjével is kapcsolatba hozzák a rózsát. Az eljárás szakrális meghatározottsága nyilvánvaló: a holttest isteni ellenőrzés alatt áll, a tetemre Zeusz lánya, Aphrodité felügyel. Az isteni fennhatóság öröklétet ígér, a rózsailat pedig isteni jegyként, jellemzőként társul ehhez.

Nem csak itt tapasztalható, hogy a források egyidejűleg többféle módon, más-más funkciókkal is indokolják az élőlények használatát. Mint láttuk, az egészségügyihez ebben az esetben szakrális/kultikus indok társul, amely aztán további képzetek forrásává is válik. A rózsailattal elborított test kapcsolatot jelez a halottat őrző istennővel éppúgy, ahogy jelzi a halál utáni létezésről való elképzelést. A görögségnek a halálról való gondolkodás azon sajátossága, hogy a közösség érdekében bekövetkező pusztulás öröklétet is biztosít, indokolja, hogy a rózsza egyszerre kapcsolódik a fertilitáshoz és a test pusztulásához is. Hasonló, profán gyakorlatot a szakralitással összekötő kapcsolatra a kis-ázsiai kultúrákban bukkanhatunk: a forrásokban ott is sok szó esik a temetőparkok rózsáiról. A halottak (általuk pedig az alvilág) és a rózsza által kínált szimbolika így – keletről is származva – hagyományosnak tűnnek.

A mükénéi kor az, amelyben a görögség bekapcsolódott a teljes mediterrán világba. Közvetlen vagy közvetett módon részesült annak eszmei és tárgyi kultúráiból, miközben maga is gazdag kultúrforrássá vált. Feltételezhető, hogy a kor rózsaismerete, a rózsaszármazékok használata kükladikus, illetve krétai közvetítéssel jelent meg a szárazföldön, ahol aztán önállósult, s átalakult formában visszajutott származásának helyére is. A rózsza ugyanakkor karakteres megjelenésű, tulajdonságai által az emberi élet számos formájához szervesen kapcsolódni képes növényként jelképek forrásává is vált. Ezáltal pedig – számos másik élőlényel együtt – beépült a görög mitológiába is, amelyről tudjuk, hogy „alapanyaga” éppen abból az időből származott, amikor a görögségnek a mediterráneumba való kirajzása elkezdődött.

Az i. e. 24. századtól az i. e. 8. századig tart tehát a rózsza betörése az egyetemes emberi kultúrába: az Akkád Birodalomból a kis-ázsiai társadalmakon át vezet az út az i. e. 2000 körül, Kréta szigetén épülő palotákig, s onnan tovább, a mükénéi kultúráig. Ekkor, így és itt kerül a rózsza a civilizációba, erről tanúskodnak azok a képi, tárgyi és írásos források, amelyek bemutatják a Kis-Ázsiából Európába tartó utazás „algoritmusát” és a rózsaképzetek változatosságát.

Az isten és az ember rózsákkal történő megjelenése

A rózsát görögül semlegesnemű szó jelöli: a *rodon*. Értelme kettős: egyrészt a színre, másrészt a növényre utal. A *rodon* nyelvileg legközelebb az örmény *ward* („rózsza”) kifejezéshez áll, amely talán az óperzsa *urda-* (indoeurópai *urdho-*) töből származhat. (Némelyek szerint a görög *rodon* az arab *warada* – „virágzik”, illetve *waruda* – „piroslik” szavakból származhat.) Összetételei közül a színekre utaló jelentés, mint például a hajnal istennőjére (Éosz) vonatkozó *rododaktilon* („rózsaujjú”) arról tanúskodik, ahogy az ókori ember archaikus világképe analógiás alapon kapcsolatba hozta egymással a fogalmakat. A *rodon* megidéz egy pirosas színt, de emellett egy olyan növényt (pontosabban egy növény virágát) is megnevez, amely ilyen színű. A szín és a növény tehát, amint azt a korai görög források bizonyítják, megfeleltethető egymásnak.

A görögöknél a rózsza a szellemi világ értékeit hordozza. A virág színe miatt hangsúlyt kapott növény a közösség szempontjából fontos fajfenntartás és az egyed fajfenntartó funkciója ellátását lehetővé tevő test harmóniája biztosításához kapcsolt. A fényistenek rózsaszínnel történő megjelzéséhez az ember is hozzájut. Az archaikus és a mitikus gondolkodás jellemzője az, hogy a metafizikai és a fizikai világ azonos módon értékelhető, ekként nyer a természet isteni felügyeletet. Ráadásul a rózsza pirosas színe révén a szellemhez, a szellemi-

séghez, a fényhez kapcsolódik. Ennek köszönhetően a termékenységisteneket minősíti (gondoljunk Aphrodité istennőre az Iliász fent idézett jelenetében), illetve a rájuk történő hivatkozással mindazokat, akik „rózsai tulajdonságúak”.

Így hát a rózsza színének származási helye az isteni világ – innen eredeztetni az ókori görög gondolkodás. Ez a kulturális keret oksági kapcsolatot feltételez a színjelenséggel meghatározható származási hely, illetve az ugyanezt a színt magán viselő növény között: a rózsza valamilyen módon az istenire utal. Ezáltal pedig létrejön a lehetősége annak, hogy a növény jellegzetességeinek (színének, illatának, formájának) segítségével a származása helyéről lehessen logikai, etikai és egyéb kijelentéseket tenni. A rózsza így válik telített szimbólummá, sűrű jelölővé, amely ettől az időszaktól fogva magától értetődően aktivál meghatározott kulturális, esztétikai vagy akár teológiai asszociációkat, és így válik az ember egyik legfontosabb civilizációs élőlényévé.

Az i. e. 6. századra kanonizálódott a rózsza lehetséges asszociációs módozatainak, a rózsza és jelképei használatának néhány korai módja. A *rózsaujjú Hajnal* kifejezés mintája a legerősebb hagyomány: a bőr, illetve a színezet ehhez hasonló hivatkozásainak száma a korai forrásokban igen magas. A Mimmermosz (i. e. 7. század) töredékei között található, *Héliosz istenhez* címzett elégia költői képe például hűen követi a már létező tradíciót: „Héliosz óh, be nehéz hivatást tölt itt be naponta – nem jut sem neki, sem gyors paripáinak így semmi nyugalma, mihelyt a szelíd rózsáskezű Hajnal onnan a tengerből már fel az égre suhant” (Mimmermosz 1949, 10. Ford. Franyó Z.).

A Ciprus szigete közelében születő Aphrodité – a *Kypria* vers szerzője az istennő csupasz testére rózsaszín, illatos köpenyt terít, ezzel elfedve s mégis hangsúlyozva a testet jellemző színt – éppúgy rózsásnak mutatkozik, mint a Khariszok és a Hórák. S nyomukban azok a félisteni, illetve emberi lények is, akik lelki vagy testi minősítését a fény- és a termékenység mítoszi alakjainak a tulajdonságai végzik el. Az i. e. 6. században, Dél-Itáliában alkotó Ibükosz az istenek koszorúja mellett a rábeszélés istenét, Peithót is felsorakoztatja, hogy egyik verse megszólítottját, Eurülaosz leánykát szerelemre bírja. Időnként pedig fel-feltűnik az istennő teremtéstörténetének egy-egy, a rózsza szimbolikájában utóbb felhasználhatónak talált mikroeseménye: a méhre utaló méz, a hajnali harmat, a fényistenek.

A görögök mindezek mellett a kultikus események során sem mondanak le a rózsáról. A termékenység- és koszorúnövényekkel együtt szórják nemcsak az Olümposz lakói elé, de akár az emberi közösség istenekhez hasonlóknak talált alakjaira is, mint például a fogathajtó versenyek győzteseire. A rózsza így idővel függetlenedik a kifejezetten a Pantheon alakjaihoz kötődő, kultikus

eljárásoktól és közvetlen mitikus utalásoktól. Ennek következtében a hellén világ egyik gyakran – ha nem is a leggyakrabban – idézett növényévé válik. Kezdetben csupán a szellemvilág isteneihez társult, majd azokhoz a félistenekhez és halandókhoz, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek az istenekkel, vagy akiket szívesen láttak az istenek környezetében. Így a rózsza végül olyan, a köznapokban is használható jelképpé válhatott az állami vagy magánjellegű, örvendéses vagy szomorú eseményeken, amelyet bármely poliszpolgár alkalmazhatott, illetve abból részesedhetett.

A rózsával kifejezhető szerepekre legelőször Anakreón dala nyújtott példát az i. e. 6. században. A műben a rózsza valamennyi görög jelképe színre lép: az isteni és az emberi kapcsolatoké, az aphroditéi és a dionüszoszi mámoré, a szellemi és fizikai gyönyöré, az élet élvezetéé, az ifjúsághoz és a szépséghez tartozóé, a testi kapcsolaté. Itt már az isteni és a földi jegyek keveredése is megfigyelhető, például a koszorú jelentésében: hiszen „Aphrodité jele alatt” lenni és „koszorú által díszesnek és szépek” lenni elválaszthatatlan egymástól.

Anakreón a rózsát a szerelemtől származtatta, az olümposzi istenek rendszerének kialakulása előtti görög elképzelés szerint. Ennek megfelelően a növény legerőteljesebb vonása (a szépségből, a gyönyörűségből, a díszességből adódóan) az, hogy szerelemjegy, vagyis a szerelmet szimbolizálja. Ez a virág Erószhoz, Dionüszoszhoz, Aphroditéhez, a három Khariszhoz tartozik, a koszorú és más, hajba illeszthető ék által pedig valamennyiük kultuszához. A gyönyör, amelyet a rózsza jelent, ugyanúgy az isteneké, mint az embereké: a rózsza, a szerelem révén egyesülnek egymással a halhatatlanok és a halandók:

Amikor Zeusz a virágoknak királynőt adott, egyedül a rózsát találta méltónak erre a megtiszteltetésre. Ő a föld ékessége, a növénybirodalom büszkesége, a virágok koronája, a rétek bíbora, a szépség visszfénye. Ő maga a szerelem. Aphrodité szolgálatában, illatos levelekkel pompázik, a mosolygó zefírek örömére.

(Akhilleusz Tatiosz, Heinz-Mohr–Sommer 1988, 15.)

E szövegrészletet 1560-tól, a Párizsban megjelent Stephanus-féle görög lírai antológia kiadásától kezdve az i. e. 7–6. században élt Szapphónak tulajdonítják, pedig valójában egy i. sz. 5. századi görög író, Akhilleusz Tatiosz regényéből átemelt részlet. Az évszázadokkal Szapphó utáni, hellenisztikus jegy bizonyítéka éppen az, hogy Szapphónál és kortársainál nem jegyezték még ennyi rózsatulajdonságot. Ez a töredék összefoglalja mindazt, ami az antikvitás végére a rózsafogalom főbb tartalma lett.

A Lesboszon élt Szapphó fennmaradt verseiben és verstördékeiben számos alkalommal olvashatunk a rózsáról, a korban kiteljesedő szimbolikájával együtt. Hogy ez a rózsza milyen színű, azt a homéroszi hagyomány szerint leírt, rózsakarúnak láttatott istennő testjellemezéséből tudjuk. Rózsaszínű, miként a „rózsakarú, szent Khariszok” (Szapphó, *Fragmenta* 53. Ford. Németh Gy.), illetve „a rózsaujjú minden csillagnál szebben ragyogja be fényével a sötét, sós tengert...” (Szapphó 1990, *Fragmenta* 96. Ford. Trencsényi-Waldapfel I.).

Aphroditéhez szól az alább idézett, egy i. e. 2. századi cserépdarabon fennmaradt hívogató vers, a 2. *töredék*. Azt példázza, hogy az istennő koszorút visel, amikor megérkezik a templomát füstölőszerrel illatosító, őt vigalommal ünneplő hívei közé. A ciprusi származású istennőnek ugyanúgy jellemzője a tavaszi pompa, mint a szentélyének, illetve az abban áldozatra összegyűlteknek: az önnön gazdagságát megmutató természet minden részlete a termékenységet hangsúlyozza:

...jöjj hozzánk Krétába, a templomodba: almafáid közt, ligettedben egyre várunk, míg szétárad a drága tömjén jószagu füstje; tündöklő csermely vize csobban át a rózsabokrok közt, s az egész vidékre reszketeg lombok susogása bővöl jó puha álmot; szerte, délceg mént nevelő mezőkön meggyfa hullajt szirmot, alatta bokros ánizs nő, és messze a tájra dús mézillatot áraszt – jöjj el majd, Küpris, koszorús fejeddel...

(Szapphó 1990, *Fragmenta* 2. Ford. Horváth I. K.)

A helyet Aphroditének szentelték – kiválasztott terület – ezt hivatott hangsúlyozni a lombos ligetet kettészelő csermely almafái, a mező meggyfái, ánizstövei között viruló rózsabokor. Azt azonban már nem tudjuk megmondani, hogy a krétai kegyhely létrehozásában vajon eleve a természeti közegnek volt-e meghatározó szerepe, vagy épp fordítva: a kultuszhely igénye szerint ültették és nevelték fel a termékenység-istennő gazdagságát érzékeltető élőlényeket.

Szintén a rózsának az isteni-mitikus szférával való kapcsolatát idézi meg a 22. *vers* (amelynek eredeti szövege a legtöbb műfordítással szemben nem Aphroditének nevezi az istennőt, hanem Ciprus szülöttének, Küprogeniának), de már az ember boldogságra irányuló vágyával összekapcsolva. A tejfehér szín itt a rózsabimbónak nevezett kedves személy ártatlanságára is vonatkozik. Egyébként épp ebben a műben kerül a fehér szín első ízben a rózsza közelébe, igaz, ekkor még nem forrnak össze végleg. Az mindenesetre itt is érzékelhető, hogy a fehér szín a rózsabimbó értékének emeléséhez társul.

*Jöjj hamar hozzám, amilyen hamar tudsz, rózsabimbóm,
Gongüla, tejfehér szép köntösödben: lásd, a szívem
szerelme száll körülötted,*

*szép leány: mert már ha ruhádra nézek akkor is
reszket, gyönyörömrre, szívem. Egykoron szórtam
magam is szidalmat Aphroditéra,*

*most pedig kérem, szavamért kegyét ne vonja meg
tőlem, de kiért leginkább vágyom én, azt hozza el újra,
hozzon téged ölembe.*

(Szapphó 1990, *Fragmenta* 2. Ford. Devecseri G.)

A rózsza ez esetben nem tekinthető kifejezetten termékenységjegynek, annak ellenére sem, hogy létét az isteni hivatkozás indokolja – sokkal inkább a szerelem, mégpedig a testi szerelem megjelenítője. A rózsza maga a Gongüla nevű kedves, a szerző kolophóni származású tanítványa. Gongüla nem isten, hanem ember, aki az utóbb következő versszakasztöredék szerint „szép arcú”.

Az 58. *töredék*ben Szapphó saját öregségén, őszülő haján, megaszaladó bőrén kesereg – oly nagyra tartott testi értékeit feltehetőleg a rózsakarú hajnal vitte el tőle a Föld távoli peremére. A versben párhuzamként tűnik fel Éosz (Auosz), a hajnalpír istennője, illetve az ő szerelme a halandó Tithónossal. Utóbbi a történet szerint halhatatlanná vált ugyan, de továbbra is folyamatosan öregedett: a rózsás szín hiánya itt erre a veszteségre utal. Az 55. *számú töredék* pedig már egyenesen a halállal és a szerelemmel hozza kapcsolatba a rózsát. E virágokat itt Pieria rózsáiként említi a költő – mivel a makedóniai Pieriát tekintették a múzsák szülőhelyének. A pieriai rózsza képletes kifejezés: a hely legfőbb becsére, a szépséges istennőkre, illetve az ő műveltségükre vonatkozik. A múzsák szépségének és műveltségének (ideértve a költészet kedvelését) rózsával való együttes megidézése itt a virág kettős, testi és szellemi tulajdonságokat hordozó képességét használja ki: „Holtan majd fekszől, senki se fog visszatekinteni emlékedre, ki sem vágyakozik rád, ki a múzsai rózsákat sose bírtad, de amott lent, Aidész lakán holt árnyak raja közt kósza kis árny, erre meg arra szállsz” (Szapphó 1990, *Fragmenta* 55. Ford. Devecseri G.).

A vers egy tanulatlan asszonyról szól, aki nem bájos, és nem is tudós. Így életében a rózsza kettős értelmét sem képes felfogni: sorsa Hadész birodalmában nem lehet más, mint az árnyak közötti tétova, céltalan röpdösés.

Az elmúlt, elveszített érzelmeket dicsóítja a 94. *vers*, amelyben az olvasó előtt megjelenik a koszorúfonás, a kenet- és balzsamhasználat, valamint félreérthe-

tetlen helyzetre utaló szíromágy is – a szerelem virága által felkínált heverő. Az egész jelenet nagyon hasonló ahhoz, amikor a hívők magát Aphroditét dicsőítették krétai szentélyében (2. töredék). Most azonban Szapphó másvalakit idéz, aki éppen elbúcsúzott tőle. Az illető minden kétséget kizáróan halandó, hiszen fájdalmában leginkább „halni vágyakozik”. Figyeljük meg, hogy az Aphroditét megillető műveletek itt azonosak a hajdani, gyönyörű együttlét aktusaival:

*...fontál szép koszorút sokat,
rózsát és ibolyát, s hajad
vélük oldalamon diszitetted itt;*

*sok fényes kenetet sima
szép bőrödre előttem itt
kentél, balzsamokat, fejedelmi szert;*

*s édes lány kerevetre is dőltél
rózsaszírom között,
s vágyadtól szabadult e helyen szived.*

*Nem volt ünnepi tánc soha,
szent ünnep sem, amelyben én
nem vettem vala részt közösen veled;*

*nem volt oly viruló liget,
hol csörgődobod és dalod
nem zendült föl a szép tavasz ünnepén...*

(Szapphó 1990, *Fragmenta 94*. Ford. Devecseri G.)

Bár a szakrális ünnepre csupán utalás történik (a vallási cselekedet által), és Aphroditét sem nevezi meg a költőnő, az istennő kultusza és a vers beszélőjének szerelme azonos szintre kerül, hasonló jelentőséghez jut. Ciprus szülötte ember formáját ölti a vágyakozó költő szemében.

A hiány versei közül figyelemre méltó a 96. *verstöredék* is. A vers megidézi a bánat sújtotta Atthiszt, aki szakadatlanul társára, a Lúdia asszonyai közé távozott Arignótára gondol. Ebben a töredékben is feltűnik a rózsaujú pirka-dat, általa pedig a három, fénnel kapcsolatos istentestvér: a Nap, a Hold és a Hajnal. Hárman együtt azt a hatalmas, messzi környezetet jelképezik, ahol az elvesztett leány él. Arignóta (aki egyesek értelmezése szerint akár istennő is lehet) a távolból szintén Atthisz után vágyódik, szüntelenül rá gondol, és nyug-

talánul jár-kelel a növények között. Az alábbi felsorolás jelzi, hogy a szerelmi bánat ábrázolásához kézenfekvően felidézhető az illatos és ízes növények, a föld gazdag terményei: általuk csak súlyosabbá, érzékletesebbé válik a sóvárgott alak hiánya: „Szép harmat ömlik, és virulnak a rózsák, gyöngö turbolyák és mézizű lótoszok illatoznak” (Szapphó 1990, *Fragmenta* 96. Ford. Trencsényi-Waldapfel I.).

A leszbuszi költő a szerelem két, a korban használatos értelme szerint hivatkozik a rózsára: egyrészt az istenekhez köti, másrészt a világ szerelembe foglalt rendjéről, az ember lelki és testi viszonyairól fogalmaz meg állítást. Arra is például szolgál, hogy a hulló harmat ekkor már kapcsolatba hozható a szerelemvirággal: a hajnali pára lenne az, amely megtermékenyíti és virágzásra készíti a növényeket – ekként a termékenységistenségek helyettesítője és egyben képviselője. A rózsák ugyanúgy képesek megjeleníteni az örömet, mint annak hiányát; hol erősítik, hol ellenpontozzák a kijelentéseket.

Szapphó rózsajelképei ugyanúgy kettősek, mint általában azok a jelképrendszerek, amelyeknek a rózsaszimbólumok is részei. Hivatkozásai alkalmassak bonyolult érzések és helyzetek összetett kifejezésére, mégpedig úgy, hogy mindvégig egyszerre használják a közös mitikus, illetve a reális jelentéseket. Lemond a virág botanikai konkrétumairól, hiszen az ábrázolt növények egyetlen egyedi vonását sem említi – de a hagyományos jelentésekből ugyanakkor új, bonyolultabb és árnyaltabb értelmet sző, ezáltal pedig egyéni, őszinte érzelmeket közvetít.

Az alakzatok e bonyolódását példázza az a nem Szapphótól származó töredék is, amelyben a megszólított személy összetettségét többféle növény együttese fejezi ki. A jóval Szapphó előttről, még az archaikus korból származó kardal a 96. *verstöredéké*hez hasonlóan illatos növényeket idéz meg:

A: Mondd, hol van a rózsám, szép ibolyám, és hol van a zsenge zsályám?

B: Nos, itt van a rózsád, szép ibolyád és itt van a zsenge zsályád.

(*Carmina popularia*. 36. Ford. Franyó Z.)

Első pillantásra úgy tűnhet, mintha Szapphó lányalakra utaló rózsabimbójához hasonlóan itt is az istenektől, a kultikus funkciótól függetlenül jelelnének meg az értéket kifejező növények. Érdemes azonban visszaemlékezni rá, hogy a felsoroltak mind koszorúnövények – így a koszorú kultikus funkciójából eredően mégiscsak szakrális szerepet kapnak.

Irodalom

- Carmina popularia 36. In *Anthologia lyrica Graeca I–II*. 1936–1942. Ed. Diehl, E. Lipsiae.
- Frisk, H. 1966. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Heinz-Mohr, Gerd–Sommer, Volker. 1988. *Die Rose: Entfaltung eines Symbols*. München: Eugen Diederichs.
- Homérosz. 1972. *Íliász*. Ford. Devcséri Gábor. Budapest: Helikon.
- Komoróczy Géza szerk. 1986. *Gilgames: Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád eposzok és ékirásos akkád lírai-filozófiai versek*. Ford. Rákos Sándor. Bukarest: Kriterion.
- Mimnermosz. 1949. In *Anthologia lyrica Graeca*. Fasciculus 1: *Poetae elegiaci*. Lipsiae: Ed. Stereotypa 10.
- Németh György szerk. 1990. *Szapphó fennmaradt versei és töredékei*. Budapest: Helikon Kiadó.

THE FIRST KNOWN ROSES

The rose, one of the plants of civilization, became widespread in the Mediterranean during Hellenism and following on it became a living being in human culture in the antique and then in Muslim and Christian worlds. The four types of wild roses whose horticultural variants man is interested in have been utilized in three ways: food source, raw material for health care and hygiene products and accessories at cult and sacral events. Study reviews the initial time it took for the rose to move from Asia Minor to the populated area of Greece.

Keywords: civilization organism, rose (*Rosa* sp.), Gilgames, Sappho

PRVE POZNATE RUŽE

Ruža se raširila Mediteranom u vreme helenizma, što je doprinelo da u antici, a zatim i u muslimanskom i hrišćanskom svetu, postane deo žive ljudske kulture. Četiri vrste divljih ruža, čije baštovanske varijante predstavljaju predmet interesovanja čoveka, upotrebljavane su na tri načina: u ishrani, kao osnovni sastojak u medicini i higijeni kao i sastojak u okultnim i sakralnim događajima. Studija se bavi početnim vremenima kada je ruža iz Male Azije dospela u oblasti sa grčkim življem.

Ključne reči: civilizacijski živi svet, ruža, Gilgameš, Sappho